

Tradice v přípravě budoucích učitelů prvního stupně základní školy

DRAHOMÍRA HOLOUŠOVÁ¹, MILENA KROBOTOVÁ²

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc

¹holousov@pdfnw.upol.cz, ²krobotov@pdfnw.upol.cz

Klíčová slova: učitel, žák, základní škola, tradice a zvyky, Haná, vyučování, mimoškolní činnosti.

Abstrakt. Příspěvek předkládá náměty pro využití tradic a zvyků na prvním stupni základní školy. Zaměřuje se především na oblast Hané a Olomoucka. Nabízí možnosti zpracování různých projektů, a to ve spolupráci s národopisnými organizacemi v regionech. Jeho cílem je přispět k probíhajícím změnám ve školství, v přístupech vyučujících k dětem, k celkovému pojetí vyučování i mimoškolních činností.

HOLOUŠOVÁ D. - KROBOTOVÁ, M.: **Traditions in preparation of future teachers at primary grade of elementary schools**

Key words: teacher, pupil, elementary school, traditions and customs, Haná region, school teaching, out-of-school activities

Abstract. The paper introduces topics for using traditions and customs at the primary grade of elementary schools. It focuses mainly on the Hana and Olomouc region. The paper offers possibilities for processing various projects, especially in cooperation with ethnical organizations in the regions. It is aimed to contribute to the proceeding changes in education, the approaches of teachers towards children, the general conception of teaching and out-of-school activities.

Úvod

V přípravě učitelů na jejich budoucí profesi jsme se v posledních letech výrazněji zaměřili na dvě oblasti. První z nich připravuje studenty k samostatné vědeckovýzkumné práci, a to především v rámci studentského vědeckého kroužku, který pracuje při Katedře primární pedagogiky na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého. Posluchači se v něm seznamují se základy vědecké práce, řeší se zahraničními univerzitami společné výzkumné úkoly, jejichž výsledky prezentují na mezinárodních konferencích, a mají tak možnost srovnat podmínky pro realizaci nových přístupů k vyučovacím procesu nejen u nás, ale také v dalších zemích. O těchto aktivitách jsme referovali na mnoha konferencích a s různými příspěvky vystoupili i členové vědeckého kroužku. Druhá oblast, které bychom se chtěli podrobněji věnovat na této konferenci, navazuje na činnost studentského vědeckého kroužku a do určité míry s jeho prací souvisí. Je zaměřena na tradice a zvyky našeho moravského regionu i na možnosti jejich začlenění do učiva předmětů na prvním stupni základní školy. Studenti uplatňují při shromažďování podkladů především teoreticko-historickou metodu, vycházejí ze studia kronik, materiálů uložených v archivech a muzeích, z regionálních publikací, ale také z rozhovorů s pamětníky různých generací. Vedeme tak budoucí učitele k tomu, aby nenásilnou formou seznamovali své žáky s tradicemi vlastní země. Tato práce je v současné době zvláště potřebná, neboť po našem vstupu do Evropské unie bychom měli zvýraznit svou identitu a více si všimnout dědictví, jež nám zanechali předkové. Ve srovnání s okolními zeměmi, např. Slovenskem, Polskem, Rakouskem či Německem, zůstáváme našim tradicím hodně dlužni. V předloženém příspěvku se zaměříme na některé možnosti využití tradic v přípravě učitelů a následně v jejich práci se žáky prvního stupně základní školy.

Tradice a zvyky

Tradice a zvyky existují už od nepaměti. Mění se však prostor i čas, mění se lidé, jejichž život provázejí. Stále však zůstávají neodmyslitelnou součástí naší země, tvoří její historii i současnost. V našem příspěvku se zaměříme na oblast úrodného moravského kraje Haná. Její obyvatelé tvoří totiž jednu z nejstarších trvale usídlených lidských pospolitostí na území našeho státu a pro tuto oblast střední Moravy je i typický vlastní hanácký interdialekt. Navíc nejvýznamnějším historickým a kulturním centrem Hané je právě sídlo naší univerzity - Olomouc. Nejde však o úzce specifickou problematiku, neboť předložené náměty lze využít při seznámení s kteroukoli oblastí, a tím přispět k prohloubení vztahu žáků i studentů ke svému regionu. Některé z předložených námětů zařazovali naši posluchači i do školních vzdělávacích programů, které sestavovali na základě rámcového vzdělávacího programu, a připravovali se tak na svou budoucí profesi. Uvedené téma přímo nabízí zpracování různých projektů, a to ve spolupráci s národopisnými organizacemi v jednotlivých regionech.

Chtěli bychom našimi náměty přispět k probíhajícím změnám ve školství, v přístupech vyučujících k dětem a k celkovému pojetí vyučování i mimoškolních činností.

Oživení lidových tradic

Mnoho lidových tradic spojených s hlavními svátky roku, především s Velikonocemi a Vánoce, je zachováno dodnes a tradují se z pokolení na pokolení. Se zájmem studentů se však setkává především možnost oživit tradice zcela či poněkud zapomenuté. Pro zajímavost uvádíme alespoň některé z nich.

Za jeden z nejstarších žákovských zvyků na celém území Hané se považuje svátek sv. Blažeje (3.2.) - tzv. *blažejská koleda*. Chlapci si oblékali košile, přepásané papírovým pásem a na hlavách mají papírové čepice. Jejich obchůzka měla dříve sloužit k propagaci školy. Texty zpívaných písní obvykle sestavoval učitel, jehož hlavním zájmem bylo zvýšit počet žáků ve škole, v níž vyučoval. V této souvislosti lze jistě připomenout také legendu, podle níž sv. Blažej zachránil modlitbami chlapce, kterému se vzpříčila v krku rybí kost a hrozilo mu udušení.

Patronem školy a žáků byl sv. Řehoř (12.3.), a proto tzv. *řehořskou koledu* dodržovali dříve opět kantoři, kteří se žáky předváděli různé hry a výstupy. Učitel byl obvykle převlečen za biskupa, žáci s dřevěnými meči a vojenskými papírovými čepicemi představovali řehořské vojáky, generály, kaprály, bubeníky nebo také ševce, tkalce a nejrůznější řemeslníky.

Pro dívky lze uspořádat tzv. *kateřinskou zábavu* (25.11.). V tento den platilo tzv. "ženské právo", a proto si každá z nich mohla vybírat tanečníky, nabízet jim občerstvení, zadávat sóla apod.

S ohlasem se setkal i svátek sv. Jana Evangelisty (27.12.). Protože jde o den lásky a porozumění, nesměl nikdo pozvednout na bližního hlas, natož pak ruku. Tento den se dávalo světit víno a pak se pilo se slovy: *Pij lásku sv. Jana*, neboť lidová magie přičítala světcově lásce čarou moc. Podle legendy se totiž nepřátele pokusili světce otrávit, ale on víno poželhal a jed ztratil svou smrtící sílu.

Vedle uvedených lidových tradic jsme "oživovali" i další obchůzkové zvyky, které se vyskytovaly v různých obcích na Hané. Všechny tehdy aktuální postavy děti kreslily, modelovaly, popř. je samy představovaly a vžily se do jejich "poslání". Bohužel jde většinou o osoby s poměrně drastickými zásahy vůči nevhodným dětem, a proto jsme se pokoušeli jejich "negativní poslání" zmírnit, i když se nám to vzhledem k pořadům současných médií ne vždy dařilo.

Hned po sv. Mikuláši obcházeli stavení tzv. *Žber*. Jeho postava byla velká, celá pokrytá koudelí, které vozil také několik měchů s sebou na vozíku taženém dvěma koníky nebo oslíky. Zastavoval tam, kde bydlely neposlušné děti a ty z něho měly velký strach. Věřily, že když nebudou hodné, přijde Žber, rozřeže jim břicho, a vloží do něj místo vnitřností koudel. V prosincových dnech obcházely stavení i *Perchty*, kterým se někdy říkalo *Perechty*, *Peruchty*, *Šperechty* apod. Jejich obchůzky se konaly v předvečer svátku sv. Barbory, sv. Mikuláše, den před Štědrým dnem, o Štědrém večeru a v předvečer svátku Tří králů. Perchta mohla být rodu ženského i mužského. Jedna měla obličej i ruce začerněné sazemi nebo uhlím, vlasy ukryté pod šátkem nebo rozpuštěné, na hlavě nosila klobouk s perem. Oblečená byla do mužské košile a do ženské sukně. Oděv druhé Perchty byl stejný, ale obličej měla zabílený moukou, hlavu ovázanou větším ubrusem, do něhož byla zastrčena dvě pera. Než vešla do domu, ohlašovala se klepáním na okno, bušením na dveře nebo zvoněním na zvon. Kontrolovala, zda děti dodržují půst a střídmost. Hrozila jim provrtáním břicha a vycpáním hrachovinou. Zabalen do prostěradla chodil *Klempera* (19.12.). Obličej mu kryl bílý závoj a nosil s sebou necky pobité hřebíky, do nichž tloukl kladivem. Zlobivým dětem vyhrožoval, že jim okuje nohy. Rodiče jim strašili hlavně ty děti, které nechtěly jíst. Obdobná hrůzostrašná postava - *Toma* chodil po staveních dva dny po Klemperovi a byl celý zahalený v bílém.

Poněkud méně děsivou podobu měla *Matička Mikuláška* (nebo jen *Mikuláška*), která navštěvovala stavení 8.12., v den Neuposkvrněného početí Panny Marie. Připomínala dětem jejich povinnosti, nabádala je k poslušnosti, pravidelnému modlení a úctě k rodičům. Měla bílé šaty, bílou plachtu, zamoučený obličej s průsvitnou rouškou. Z bílého šátku na hlavě jí padaly rozpuštěné vlasy a zuby měla vyrobeny z krmné řepy. Chodila bosa nebo v bílých papučích. Nosila s sebou březové pruty, zvonek, malý košík s dárky, na některých místech cep nebo kopist. Obdarovávala děti sladkostmi nebo ovocem (podobně jako Mikuláš, kterého však měli všichni raději).

Další náměty pro využití ve vyučování i při mimoškolních činnostech

V další části příspěvku uvádíme náměty, které můžeme uplatnit ve všech předmětech na prvním stupni základní školy, především však v českém jazyce, prvouce (principem členění v jednotlivých třídách je totiž roční cyklus), ve vlastivědě (zaměřujeme se na místo, v němž žijeme, na jeho tradice i lidovou tvorbu) nebo při praktických činnostech.

Domníváme se, že je vhodné seznamovat studenty i žáky s dialektem oblasti v níž žijí. Námětu lze využít např. ve čtvrté třídě při probírání nauky o slově. Můžeme začít třeba různými jednoduššími říkankami, př. *Spadla mocha do sapócha, / zlamala si koleno, / štere dni si nařikala, / to je zo to bolelo. - Žaba leze do bezo, / já tam za ňo polezo, / kde je ona, bodo já, / až jo chetno, bode má. - Žaba skáče po blatě, / kópime ji na gatě, / na jaky, na jaky, / na zeleny strakaty.*, rozpočítadly, př. *Stojí, stojí krám / a v tom krámě pán, / prodává koše / dva za tře groše, / prodává šátke, / dva za tře zlatke, / prodáva konopě a len: / Kdo nekópi, mosí z krámo ven.*, a přejit k delším textům, např. k hanáckým anekdotám: *Tři Hanáci spale na homně, a to právé v to noc chetlo. Jeden Hanák povídá: "Se mñe zdá, že ta střecha nad nama hoří!" Drohé: "Šak nás tode nenechajó zhořet!" Třetí: "Že se vám chce tema hobama mlátit!"* (Rok na Hané, 1992).

Při probírání kapitoly o zdravé výživě v prvouce je možno žáky seznámit s tím, jak se jedlo na Hané, a následně posuzovat správné či nesprávné stravovací návyky našich předků. Námětů lze využít také při již zmíněné kapitole o slovní zásobě, př. *V zimní čas mívali Hanáci k obědu buď polévku z uzeného masa, nebo zasmaženou (zasmaženicu), taky s houbama (houbovicu) nebo jen teplou vodu, v níž se uvařily šišky (šiškovicu). Po polévce měli šišky (knedlíky) buď s máčkou (omáčkou) a kouskem uzeného masa nebo šlízky (nudle) masné s trnkama otrněné, nebo taky některý den pečené koláče, pekáčky (placky) v troubě pečené se škvarkama apod.*

V rámci poučení o tvoření slov, ale také při nácviu pravopisných dovedností lze využít i názvů některých tradičních dnů v roce. Jako příklad můžeme uvést šest postních nedělí, které jsou pojmenovány podle lidových obyčejů. První - *Pučálka* nese název podle postního pokrmu z namočeného, naklíčeného a upraženého hrachu. Druhá - *Pražná* je pojmenována podle postního jídla (staroslovanského), které se připravovalo z opraženého a naklíčeného nedozrálého obilí jako tzv. *pražma*. Někdy se říkalo také neděle *Černá*, neboť se v ty dny uklízelo a smýčilo. Třetí neděle - *Kýchavá* nese název podle pověry: kolikrát kdo kýchl, tolik roků měl být ještě naživu. Čtvrtá neděle - *Družebná* je pojmenována podle družby, který chořoval s ženichem navštívít stavení. Název lze vysvětlovat i podle zvyku děvčát, která se - scházela obvykle odpoledne v některém stavení, tam se *družila* a pojídala koláče zvané *družbance*. Pátá neděle - *Smrtná* je spojena se zvykem vynášení *Smrtky*, která byla vyrobena ze všeho, co bylo mrtvé (vymlácené klasy, sláma, prázdné makovice, vyfouknutá vajíčka, prázdné ulity šneků aj.). Šestá neděle - *Květná* souvisí s Kristovým příjezdem do Jeruzaléma a jeho uvítáním palmovými ratolestmi. V našich zemích se světi kočičky nebo vrbové proutky. Dokonce se i tradovalo, že ten, kdo snědl několik hlaviček kočiček, byl chráněn proti všem nemocem. Kočičky se i zasunovaly za obrázky na zdi nebo spolu s dřevěnými křížky vkládaly do hlíny na polích.

Obdobnou inspiraci nám přináší *pašijový týden* - poslední týden před Velikonocemi. Méně známé je označení *Modré pondělí* a *Šedivé úterý*, více v povědomí je zakotveno spojení *Škaredá středa*. Etymologii můžeme hledat nejen v tom, že se vymetaly komíny a pece, ale i v náboženské tradici - Jidáš zradil Krista a "škaredil" se na něj. V tento den by se proto měli všichni usmívat na své okolí. Pokud se budou škaredit, zůstane jim to po celý rok. Vžitě označení je i *Zelený čtvrtek* (mají se jíst pokrmy zelené barvy), *Velký pátek* nebo *Bílá sobota*. Velikonoční pondělí však bylo označováno i jako *Červené pondělí* (podle barvy vajec). Inspiraci může přinést i označení dnů na začátku masopustu: první neděle se říkalo *Telecí*, před popeleční středou byl *Tučný čtvrtek* - každý se měl řádně najíst a napít piva, aby zůstal po celý nadcházející rok při síle. A tak bychom mohli uvádět příklady další.

Celou řadu námětů přináší pranostiky. Mohou sloužit nejen k poučení, ale i jako hlasové a artikulační cvičení. Vedou žáky také k dlouhodobějšímu pozorování počasí a srovnání pozorování vlastních s tradičními pranostikami. Jako příklad vybíráme: *Na svatého Blažeje slunce ještě nehřeje. (3.2.) - O svatě Anežce od kamen se nechce. (21.1.) - O svatém Tomáši bředne sníh na kaši. (7.3.) - Červnové větríky, časté deštíky. (1.6.) - O svatém Barnabáši bouřky často straší. (11.6.) - O svatém Kamilu, slunce má největší sílu. (18.7.) - Na svatého Štěpána krále je už léta namále. (2.9.) - Po svatém Matouši, čepici na uši. (21.9.) - Po svatě Tereze mráz po střechách leze. (15.10.) - Na svatého Martina kourívá se z komína. (1.11.) - Když na Ondřeje sněží, sníh dlouho poleží. (30.11.) - O svatě Albině schovej se do síně. (16.12.) - Na Adama a Evu čekej oblevu. (24.12.)*

Ve vyšších ročnících se nám osvědčilo srovnávat české pranostiky s pranostikami jiných národů (zvláště s pranostikami slovenskými) a vést tak žáky k poznávání dalšího slovenského jazyka. Vybírali jsme zvláště ty pranostiky, které se v obou jazycích shodují, př. *Bilé Vánoce, zelené Velikonoce. // Biele Vianoce, zelená Velká noc. - Lepší Vánoce třeskaté nežli tekuté. // Lepšie Vianoce treskúce nežli tekúce.* apod.

Pro lepší poznání pranostik existuje celá řada námětů, her či hříček. Můžeme pranostiky vyjádřit jednoduchou pantomimou, můžeme rozstříhat různé pranostiky a nechat je žáky skládat (vyžít lze i magnetické tabule), volit správný konec pranostiky z několika možností, př. *Chodí-li Kateřina po ledě, svatý Štěpán chodí (po blátě, po zemi, po koberci).* - *Na svatého Blažeje slunce ještě (neveze, neseje, nehřeje).* apod.

Osvědčilo se nám seznamovat žáky také s pranostikami v hanáckém dialektu a spojovat je s dalšími tradicemi, př. *Na Matěja kalužke, / bodó jabka e hroške. (24. 2.)* Jde o magické působení na ovoce. Děti před východem slunce běžely bosé do zahrady, vyšplhaly na stromy a s hlasitým popěvkem, v němž vyvolávaly všechny druhy ovoce, vyzývaly sv. Matěje, aby dal stromům úrodu. Rodiče jim potom pod stromy nachystali jako dárek sušené ovoce. Děti mohly také tančit kolem stromů a rytmicky ťukat kuličky do kmene. Čím déle volaly a zpívaly, tím lepší měla být úroda. Budily tak strom ze spánku.

Inspiraci často nacházíme při návštěvě regionálního muzea, ale také v kalendáři Hanáckých novin *Rok na Hané* a dalších publikacích, které uvádíme v závěru naší studie. Po celý rok můžeme zhotovovat s dětmi různé výrobky, související s tradicí. Jako příklad můžeme uvést *svatomartinské oslavy* (11. 11.). Nemáme na mysli přípravu martinské husy, z jejichž kostí lidé věštili, jaké bude v zimě počasí, ale přípravu martinských podkov a rohlíků. U dívek se setkalo se zájmem např. věštění z kapesníku. Do dvou rohů kapesníku se napíše jména chlapců, na něž dívka myslí, do dalšího se uvede *smrt* a do posledního *stará panna*. Každý roh se má zavázat. Pak musí dívka doskakat po jedné noze k posteli a vložit kapesník pod polštář. Druhý den ráno rozváže jeden uzel a zjistí svůj osud. K nejoblíbenějšímu "čarování" patřilo však *Mikulášské čarování*, které jsme převzaly z Malé encyklopedie Vánoc od V. Vavřincové (2002). Nejprve namalujeme na tvrdý papír Mikuláše o velikosti dlaně a vystříháme ho. Figurku obkreslíme na celofán a rovněž vystříháme. Čarování doplňujeme říkáním: *Mikuláši, Mikuláši, probud' se! Mikuláši, po pravdě mi odpověz! Jaký bude dárek, co dostanu na Vánoce?* V levé

dlaní máme celofánového Mikuláše, v pravé papírového a oba přiložíme k sobě. Pak figurky od sebe pomalu oddělíme a sledujeme, jak se celofán pohybuje a kroutí. Podle jednotlivých pohybů Mikuláše můžeme předpovídat: zvedl hlavu: velké překvapení a radost; pohnul nohama: dárek přinese štěstí; pohnul hlavou i nohama: dárek z lásky; pohnul boky: příjemné překvapení, ale dárek nebude podle představ; zůstal nehybný: o příštích Vánocích to bude lepší; hlava a nohy se dotknou: nádherný dárek vybíraný s láskou a pečlivostí; celý se kolébá, převrací, dělá kotrmelce: dostaneš všechno, po čem srdce touží, a ještě něco navíc.

Závěr

Všechny uvedené náměty byly ověřeny v pedagogické praxi. Snažili jsme se našimi náměty přispět k obohacení výuky i mimoškolních činností na prvním stupni základní školy. Ve spolupráci s dalšími katedrami, které se podílejí na přípravě budoucí učitelů se budeme snažit o to, aby se v co největší míře probudil zájem našich studentů - budoucích učitelů o tradice, které po celý rok obohacovaly život našich předků. Na zkoumání tradic v různých regionech je zaměřena celá řada seminárních i diplomových prací, včetně jejich využití při výchovně-vzdělávacím procesu. Mezi našimi studenty byly provedeny i různé výzkumy zaměřené na vztah mladých lidí k tradicím. V závěru dovolíme citovat myšlenku jedné naší posluchačky, jejíž vztah k tradicím se shoduje s názory dalších kolegů: *Nynější mladí lidé většinou hledají stále nové a nové podněty a na staré zvyky si příliš nepotrpí, protože je buď ani nepoznali, nebo se jim každoroční opakování téhož zdá příliš nudné. Čím je člověk starší, tím hlouběji je chápe. Vzdát se tradice pro nestálé hledání něčeho nového a atraktivního znamená ztratit kořeny. Pro mne osobně tyto zvyky přímo "voní" sepětím s druhými lidmi, s přírodou i s tím, co nás přesahuje. Právě proto, že tento způsob života, tak odlišný od individualismu a hédonismu dnešní doby mne přitahuje a domnívám se, že je i částečně receptem na tyto problémy.*

Literatura

- BEČÁK J.R. 1997: Lidové umění na Hané. Olomouc: Albert.
- FROLEC V. 1992: Zaslíbená země: Haná a Hanáci. Brno: Print.
- Hanácký kalendář (čtení pro zábavu a poučení v roce 1998). 1997: Olomouc: Společnost přátel vesnice a malého města.
- Hanácký kalendář (čtení pro zábavu a poučení v roce 1999). 1998: Olomouc: Společnost přátel vesnice a malého města.
- HOLOUŠOVÁ D., KROBOTOVÁ M. 2005: Využití sociálního aspektu při práci se žáky. In Socialia 2004. II. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Hradci Králové 14.-15. 10. 2004. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 279-283.
- JANČÁŘ J. a kol. 2000: Lidová kultura na Moravě. Brno: Ústav lidové kultury ve Strážnici a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- KARPETOVÁ B., SLÁDLOVÁ K. 1996: Nenuda (v duchu českých tradic). Praha: Prostor.
- KROBOTOVÁ M., HOLOUŠOVÁ D. 2004: Využití tradic v hodinách českého jazyka. In Tradiční a netradiční formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole. Olomouc: Pedagogická fakulta UP, 2004, s. 41-44.
- KROBOTOVÁ M., HOLOUŠOVÁ D. 2002: Vliv tradice a prostředí na rozvoj komunikativních dovedností žáků. In Cesty demokracie vo výchove a vzdelávaní. VI. ročník. (Zborník príspevkov z konferencie, ktorá sa konala v decembri 2001.) Bratislava: Univerzita Komenského, Pedagogická fakulta, s. 37-41.
- KROBOTOVÁ M., HOLOUŠOVÁ D. 2003: Méně známé tradice a jejich místo při školních i mimoškolních činnostech žáků 1. stupně základní školy. In Cesty demokracie vo výchove a vzdelávaní. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 123-125.
- Rok na Hané (kalendář Hanáckých novin pro zábavu a poučení v roce 1991). 1990: Olomouc: Hanácké noviny.
- Rok na Hané (kalendář Hanáckých novin pro zábavu a poučení v roce 1990). 1991: Olomouc: Hanácké noviny.
- Rok na Hané (kalendář Hanáckých novin pro zábavu a poučení v roce 1997). 1996: Olomouc: Hanácké noviny.
- VAVŘINCOVÁ V. 2002: Malá encyklopedie Vánoc. Praha: Libri.
- VELEBNÁ E. 1996: Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce. Praha: ALBRA.